

Попова В. В.,
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту професійної освіти НАПН України,
м. Київ, Україна
pvv33sam@gmail.com

Попов В. Ю.,
кандидат економічних наук, доцент
м. Київ, Україна
pvv33sam@gmail.com

НАУКОВО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ РЕСУРСНОЇ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНИ

Визначення впливу науки і освіти на використання ресурсної детермінанти економічного розвитку є актуальним питанням повоєнного відновлення України. Виявлення наукових передумов і освітніх перспектив ресурсної детермінанти економічного розвитку є метою дослідження. На вітчизняному і закордонному досвіді доведено і конкретизовано обмеженість. Стверджується про необхідність поглибленого наукового пошуку шляхів уникнення небезпек, пов'язаних з обмеженістю ресурсної детермінанти економічного розвитку.

Ключові слова: відбудова України, економічний розвиток, наукові передумови, освітні перспективи, ресурсна детермінанта

Determining the influence of science and education on the economic development resource determinants used is an urgent issue in the post-war reconstruction of Ukraine. The research purpose is to identify the scientific prerequisites and educational perspectives of the economic development resource determinant. In domestic and foreign experience, the ambiguity of approaches to solving resource problems has been proven and specified. It is asserted the need for an in-depth scientific search for ways to avoid dangers associated with the limited economic development resource determinant.

Keywords: reconstruction of Ukraine, economic development, scientific prerequisites, educational prospects, resource determinant

Україна майже 450 днів кров'ю своїх найкращих синів і дочок виборює свою політичну суб'єктність – можливість бути незалежною від Московщини нацією вільних громадян. За результатами соціологічних опитувань понад 90% громадян переконані у тому, що Україна переможе. Але усі вони сподіваються не лише на політичну визначеність, але й очікують економічної самодостатності та післявоєнного процвітання. Тому уже сьогодні серед науковців та політиків розгортається полеміка відносно того, якою має бути післявоєнна Україна, яку матиме соціально-політичну модель, які галузі та експортні позиції стануть

детермінантами її економічного розвитку.

Війна, як це не парадоксально, створює нові можливості для соціально-економічного розвитку країни, удосконалення її політичного устрою та затвердження суб'єктності. Уряд України активно працює на програмами реалізації цього положення. У листопаді минулого року прем'єр-міністр України продемонстрував комплексний підхід, побудований на принципах міжнародної інтеграції: «Повоєнна відбудова країни ґрунтуватиметься на розвитку чистих технологій із дотриманням кращих стандартів ЄС. Ми готові спільно з Європейською комісією та зацікавленими сторонами працювати над різними ініціативами для посилення ресурсної безпеки Європи» [10]. Він наголосив, що Україна має стати важливим елементом європейського економічного простору у видобувній сфері, інтегрованою частиною єдиних з Європейським Союзом промислових ланцюгів та невід'ємною складовою Стратегії ЄС у сфері сировини до 2030 року.

На підтвердження цієї заяви у квітні 2023 р. було анонсовано «... намір розробити нову економічну модель держави, згідно з якою Україна повинна стати «ресурсним центром Європи»». Для цього: «Скоординували потреби та співпрацю у відновленні з ЄБРР, ЄС та Офісом реформ при Кабінеті Міністрів. Широкомасштабна війна створила нові виклики та нові пріоритети роботи, які змушують переосмислити роль проєкту «Українська архітектура реформ»» [20].

З огляду на сучасну глобальну кон'юнктуру така постановка питання є цілком логічною. Введення санкцій проти агресора означає відмову від його ресурсів і ринків збуту з відповідними економічними втратами для країн Європи. Для них заміна диктату від теперішнього агресора на залежність від набагато меншого ресурсного потенціалу України є безперспективною. Тому актуальним питанням є пошук шляхів побудови такої конфігурації економічної інтеграції, яка буде налаштована одночасно на посилення ресурсної безпеки Європи і затвердження гідного європейського статусу України.

Аналіз досліджень і публікацій.

Після проголошення Акту незалежності у 1991 р. Україна мала третій у світі за потужністю ядерний потенціал, космічну та авіаційну промисловість, розвинуте суднобудування, машинобудування, верстатобудування, тощо. Напередодні війни, після 30 років незалежності, Україна посідала останнє місце у Європі за душевим ВВП, рівнем оплати праці та тривалістю життя населення. Але за показниками трудової еміграції та темпами вимирання населення вона була на першому місці. Потужні рудименти більш як 400-річної колоніальної залежності дались взнаки у сировинній орієнтації економіки та негативного впливу на експорт кон'юнктури світових ринків. Це не сприяло створенню робочих місць, спричиняло високе безробіття та робило вразливою її економіку до світових криз. Науковці визначали довоєнну економіку України як істотно

деформовану, структурно спрощену та характерну для менш розвинених країн світу: «... яка за період державної незалежності зазнала очевидного структурного спрощення ...» [22, с. 28].

Витоки сьогоднішньої варварської війни мають доволі примітивні причини і мотиви, які напряду пов'язані з ресурсною складовою. З одного боку, впродовж 30 років ресурсна база України використовувалась у найменш ефективний спосіб з деіндустріалізацією та деградацією її промисловості. З іншого, у цей період теперішній агресор був вмотивований спрямувати потужні фінансові надходження від продажу енергоресурсів на відновлення архаїчних імперських амбіцій.

Ситуація невідповідності ресурсного забезпечення України та її економічного стану спостерігається протягом декількох століть. Один із найвідоміших дослідників цієї проблематики професор К. Кононенко, який вивчав історію економічних відносин між Україною та Росією у період 1654-1917 рр., ставить питання, чому: «... настільки багато обдарована Україна може відставати від інших країн Європи; як впродовж її історичного розвитку вона може проявляти ознаки, які суперечать усім можливостям її природних ресурсів» [2, с. xi]. Його обґрунтована відповідь полягає у тому, що ця суперечність була закономірним результатом тривалого перебування України у статусі ресурсного виснаження Московщиною.

З початку XVIII ст. Московщина свідомо блокувала зовнішню торгівлю України готовими товарами з Європою, переорієнтовуючи її на себе та знищуючи її мануфактурне виробництво: «Підпорядкування мануфактури (української, авт.) потребам державного господарства імперії, конкуренція російської промисловості були причинами загиби мануфактур на Україні» [21, с. 129]. Більше 86% російської текстильної промисловості Московщина збувала в Україні і «в обмін за російські продукти вивозила в Росію худобу, сало, шкіру, вовну й іншу сировину і це ставило її у становище сировинної бази для народного господарства Росії» [6, с. 21]. Внаслідок такої політики Україна стрімко втрачала свою економічну самодостатність та політичну суб'єктність. У її народному господарстві домінували галузі, пов'язані з сільським господарством та гірничо-видобувні. була сформована характерна для колоній структура економіки. Напередодні I Світової війни обробна промисловість України була менша московської у десятки разів, а прибутки і капітали виводились з України [8, с. 170-171, 177-178].

Після 1917 р. в Україні продовжилось віддалення України від того принципу автаркії, на необхідності запровадженні якого наполягав І. П. Бочковський: «Ідеалом державної автаркії, як і територіальної, є знову гармонійна ріжноманітність. Отже, не над промисловість і односторонній

торговельно-фінансовий розвиток, але і не аграрний примітивізм та колоніальний тип взагалі ...» [7, с. 63].

Минуло більше 100 років після створення СРСР та 32 роки після його зникнення. За цей час Україна здобула формальну суб'єктність, мала можливість забезпечити економічну самодостатність та «гармонійну ріжноманітність». Значно розширилась географія її експорту, але у його номенклатурі залишилися незмінними ресурсні пріоритети [11]. На цю незмінність вказує відсутність радикальних зрушень у профілі промисловості України 2012 р. порівняно з 1912 р. з найбільш вагомими позиціями аграрних та гірничо-видобувних галузей [4].

Таким чином, науковці, які ще до початку російсько-української війни системно досліджували розвиток української економіки, її структуру за видами економічної діяльності та профіль промисловості, акцентували увагу на технологічній відсталості України, її економічній слабкості та військовій вразливості [13]. Це могло поставити під питання можливість протистояти будь-якому зазіханню на територіальну цілісність країни та національний суверенітет, що і сталося.

Метою дослідження є виявити наукові передумови і освітні перспективи ресурсної детермінанти економічного розвитку післявоєнної України.

Методологія дослідження побудована на такому положенні: суспільна наука дає уявлення про історичні закономірності, а освіта поширює відповідні знання.

Результати

Наукові передумови

Виявлення наукових передумов ресурсної детермінанти економічного розвитку післявоєнної України ґрунтується на дослідженні вітчизняного і закордонного досвіду. Парадоксально, але у *вітчизняному* минулому ресурсна детермінанта була чинником негативів. Економічний занепад обумовлювався не нестачею природних чи людських ресурсів, а відстороненням українців від їхнього використання на власну користь. Після укладення Переяславської угоди 1654 р.: «Метою російської економічної політики було не лише захистити свою промисловість і торгівлю від небезпечної української конкуренції, а й перетворення України на джерело постачання сировини та ринок, що поглинає їхню продукцію» [2, с. 108].

Радикальні зміни 1917 р. залишили незмінною московську політику: щодо «фінансово-економічного підпорядкування собі України» [16, с. 30-31]. Вирішальну роль в ній відігравав ресурсний компонент: «Росія без української цукрової промисловості не може існувати, те саме можна сказати й щодо вугілля (Донбас), хліба і т. д.» [23, с. 305].

Закордонний досвід підтверджує той факт, що економічний розвиток значною мірою залежить не стільки від наявних ресурсів, скільки від того хто і

як ними розпоряджається. Майже 200 років тому Ф. Ліст у дослідженні найбільш розвинених країн світу того часу (таких як Велика Британія, Німеччина, Італія, та ін.) стверджував, що: «Історія не знає ані однієї багатой, ані однієї торгової і промислової нації, яка одночасно не була б і нацією вільною» [3, с. 180]. Саме у цей період відбувалось становлення тих націй, які ствердились у розпорядженні власними ресурсами і сьогодні є членами ЄС.

Сучасні дослідники відмічають, що відсутність інститутів, настільки досконалих, щоб розпоряджатись власними ресурсами є однією з передумов Голландської хвороби (The Dutch Disease) і Прокляття ресурсів (The Resource Curse): «На землях із видобувними галузями (галузями «точкових джерел»: нафта, корисні копалини, зернових плантацій) історично склалися інститути рабства, нерівності, диктатури та державного контролю» [5]. Тобто, проблематичний стан економічної і політичної незалежності України сьогодні є науково доведеною передумовою ресурсної детермінанти її економічного розвитку.

Освітні перспективи

Перспективний напрям освітнього процесу залежить від державної політики щодо шляхів ресурсного забезпечення економічного розвитку. Колишній колонізатор сьогодні намагається військовим шляхом відновити свій вплив як на природні, так і на людські ресурси України. На окупованих територіях війна не завершується, вона продовжується, але вже з освітою.

Це війна за повернення України у далеке *XIX століття*, коли: «Українська людяність перебувала в темряві. Панувала неграмотність. Ніяких українських шкіл, ніяких українських книг і часописів – все заборонено!» і коли «... українське суспільство не спромоглося ні на який поважний вияв свого протесту проти безоглядної політики царської Росії супроти України» [15, с. 122].

Це війна, яка продовжувалась і у минулому *XX столітті*, коли, починаючи з 1929 р. була засуджена велика кількість української інтелігенції, здебільшого працівників освіти: «На лаву підсудних у відкритому судовому процесі була посаджена група українських науковців – професорів, академіків, публіцистів – за обвинуваченням в діях, спрямованих на відокремлення України від Росії» [14, с. 257].

Це війна, у якій українські науковці і освітяни теперішнього *XXI століття* торують перемогу пліч-опліч з українським військом. Українські збройні сили звільняють не лише території, але й свідомість українців від стану колоніальної безвиході. На плечах українських науковців і освітян лежить завдання дати знання для втілення у життя тих переваг, які досяжні в умовах незалежної держави.

Таким чином, можна стверджувати, що орієнтирами освітньої перспективи ресурсної детермінанти економічного розвитку України є антиподи варварським

технологіям перетворення українців у примітивний ресурс колонізатора.

Зв'язок науки і освіти з ресурсною детермінантою економічного розвитку здійснюється у виробничих технологіях. Ступінь розвитку суспільства напряму залежить від досконалості технологій використання ресурсів. Технологічна досконалість визначається науковими досягненнями і реалізується поширенням способів запровадження цих досягнень через освіту. З огляду на це антиподами відповідних орієнтирів є: обмеження жорсткими рамками «інноваційного» просування формул імперської покірності у творчій складовій навчання і надання у професійній освіті навичок лише в межах кваліфікації, достатньої для виконання примітивної рабської праці.

Такий підхід містить відправні для побудови концептуальних положень освітнього процесу. Він необхідний для конкретизації проблематики економічного розвитку України сьогодення, поняттєвий апарат якої суттєво відрізняється від характерного для умов ХІХ і ХХ століть. Наприклад, вітчизняні науковці відмічають, що ще в довоєнній Україні мають місце вже згадані нами вище: «феномен "голландської хвороби" та рецидив "ресурсного прокляття", які сприяють поглибленню проявів сировинної рецесії і гальмують процеси інноваційно-технологічної модернізації сфери матеріального виробництва» [9, с. 15]. На доцільність такого підходу вказує те, що вирішення ресурсної проблематики в Україні щільно пов'язане з питанням подолання постколоніальних рудиментів. Тих «... систем освіти, які або повністю замінили, або витіснили старіші корінні системи передачі знань між поколіннями» [1, с. 32].

У цьому контексті до питання «*посилення ресурсної безпеки Європи*» і перетворення України на «ресурсний центр Європи» слід підходити дуже обережно. Адже провідний світовий статус ЄС не вберіг його від світової кризи. А виснажена і обеззброєна Україна змогла протистояти постачальнику енергоресурсів і колишньому союзнику ЄС. Ці парадокси є аргументом на користь утримання від на перший погляд однозначних рішень.

2 травня 2022 р. у парламенті України презентували план її післявоєнного відновлення, розрахований на 10 років, який має бути: «...одним з наймасштабніших проєктів з часів усім відомого плану Маршалла. Його реалізація стане справою усього цивілізованого світу, адже ми сьогодні боремося не лише за себе, але й за глобальну безпеку» [17].

За попередніми оцінками, відновлення України після російської агресії обійдеться мінімум у 600 мільярдів доларів. На цей час у плані відновлення 850 проєктів та національних програм. Розвиток системи освіти (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, перед вищої, професійної, вищої, освіти для дорослих), на який планується до 5 млрд. доларів, не є у пріоритеті, він ділить 12-13-14 місце разом з модернізацією системи охорони здоров'я та поліпшенням

бізнес-середовища [18].

Освіта є майданчиком для вступу у доросле життя та виробництво, похідною від структури економіки за видами діяльності та профілю промисловості. Її основним призначенням є постачання кваліфікованих працівників та робітничих кадрів. Підготовка кадрів є віддзеркаленням потреб ринку праці. Освіта, через систему підготовки кадрів, може бути спрямована або на консервацію найгіршого типу економічного розвитку України, або освічена молодь буде активно впливати на цей процес.

Відбудова економіки України на принципах дерегуляції та лібералізації, не зважаючи на реформу у податковій системі та створення стимулів для підприємницької діяльності при пришвидшеному економічному зростанні, переважно спрямована на відновлення пошкодженого житлового фонду, інфраструктури та нарощування мінерально-сировинної бази України. Це означає, що в Україні буде консервуватися найгірший тип економічного розвитку – 1, коли в умовах командного розподілення фінансових ресурсів з застосуванням примітивних технологій буде вироблятися сировина та товари первинної обробки для експорту [19]. Відповідно до цієї моделі, система П(ПТ)О, яка має реагувати на потреби національної економіки, буде налаштована на підготовку фахівців для зазначених галузей: насамперед сільського господарства, первинної переробки сільськогосподарської сировини та виробництва товарів для будівельної металургії. Це продукція з низькою часткою доданої вартості.

Робити сподівання виключно на іноземний бізнес та іноземного інвестора у повоєнній відбудові вітчизняної економіки не варто: адже їхні інтереси апріорі не можуть збігатися з національними інтересами відбудови. Якщо у відновленні зруйнованої інфраструктури та житла вони можуть керуватися альтруїстичними мотивами, то при відбудові вітчизняної промисловості вони насамперед будуть захищати інтереси своїх країн і консервувати відсталість України на довгі роки.

Не зважаючи на складність та високий ступень невизначеності існуючої ситуації в країні, Україна має шанс створити нову, забезпечену, успішну країну та вирішити багато застарілих проблем. Шлях відбудови України, як і інших держав, буде унікальним. Але для уникнення помилок доцільно вивчити та врахувати досвід інших країн, відбудова яких здійснювалась за подібних умов.

Найбільш відомі «плани Маршала» були розроблені для Німеччини, Японії, Південної Кореї (відбудова після II Світової війни) та для Балканських країн (після військових подій 1992-1995 рр.) [12]. Обставини запровадження цих планів надзвичайно різняться. Так, Німеччина та Японія були ініціаторами збройних конфліктів. Відповідно, метою планів Маршала у 1948 р. було не тільки відновлення цих країн після капітуляції, але недопущення можливості

ініціювання збройних конфліктів у майбутньому. Тому зовнішні кредитори прагнули роззброєння країн (Німеччини та Японії) або перетворення її на аграрну (Німеччину). Для Північної Кореї була поставлена мета відновлення її промислового потенціалу; для Боснії і Герцеговини після тривалої війни на Балканах 1992-1995 рр. – підготовка їх до вступу у Європейський союз.

При розгляді подібного плану для України варто згадати про інтенсивні зусилля світової спільноти з її роззброєння після розпаду СРСР. Приводом для Будапештського меморандуму від 2 червня 1996 р. і позбавлення України ядерного статусу не були ані її агресія ані загарбницькі наміри. А наслідком його успішної реалізації стала повномасштабна війна одного з гарантів її безпеки. Цей вітчизняний досвід дає підстави для вкрай критичного ставлення до «плану Маршалла», у якому не усувається небезпека законсервувати економіку України як виробника та експортера продукції сільського господарства, металургії та енергоносіїв.

Висновки.

Політика повоєнного відновлення України має враховувати попередній власний негативний досвід тривалого її перебування у статусі ресурсного придатку Московщини та СРСР, сучасний досвід розбудови економіки світових лідерів та об'єктивну обмеженість ресурсної детермінанти економічного розвитку.

Економічно розвинені країни (G-7, G-20) досягли свого процвітання і багатства не за рахунок експорту ресурсів, а за рахунок інновацій і вироблення високотехнологічних товарів.

Обмеженість ресурсної детермінанти економічного розвитку доведена науковцями (теорія відносних переваг, голандська хвороба, ресурсне прокляття, теорема Рибчинського, тощо) та апробована багатовіковим негативним досвідом України. Така стратегія не тільки не дозволить подолати післявоєнні виклики, але й зажене Україну у економічну пастку безвиході. Адже природні ресурси є не відновлюваними та мають тенденцію до виснаження; ціни на них залежать від кон'юнктури на світових ринках, піддаються циклічним коливанням та зменшуються у періоди світових криз; виробництво моно товарів може мати тимчасовий ефект, але у довгостроковій перспективі приречене з-за спадної віддачі і неможливості отримання «ефекту масштабу». Відповідно, стратегія перетворення України на ресурсний центр Європи має містити підґрунтя нової моделі її економічного розвитку. Її новизна не повинна полягати лише у перетворенні України з об'єкту впливу Московщини буде на об'єкт впливу Європи.

Дослідження показало присутність в Україні наукових передумов і освітніх перспектив ресурсної детермінанти економічного розвитку післявоєнного

відновлення. Разом з тим, воно дає уявлення про великий ступінь складності поставлених урядом завдань. Напрями перспективних досліджень полягають у пошуку таких шляхів їх виконання, які гарантують уникнення небезпек, пов'язаних з обмеженістю ресурсної детермінанти економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Frankema, E. and van Waijenburg, M., 'What about the race between education and technology in the Global South? Comparing skill premiums in colonial Africa and Asia', *Economic History Review*, (2023), pp. 1–38. <https://doi.org/10.1111/ehr.13221>
2. Kononenko Konstantyn. *Ukraine and Russia: A History of the Economic Relations Between Ukraine and Russia (1654-1917)*. (Marquette Slavic Studies, IV.) Pp. xvi, 257. Milwaukee: Marquette University Press, 1958.
3. List Friedrich. *The National System of Political Economy*, published in German, 1841 (English translation, London 1885; reprint New York: Augustus M. Kelley, 1991): http://lf-oll.s3.amazonaws.com/titles/315/0168_Bk.pdf.
4. Popova, V., Popov, V. (2022). Institutional and Economic Paradoxes of Path-Dependency in Ukraine and Ireland. In S. Velychenko, J. Ruane, & L. Hrynevych (Eds.), *Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History* (pp-491-515). Ibidem Press, [in English].
5. *The Natural Resource Curse: A Survey*. World Trade Organization : веб-сайт. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr10_forum_e/wtr10_15june10_e.htm (дата звернення: 10.05.2023).
6. Винар Богдан. *Економічний колоніалізм в Україні / Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції*. – Париж: Націоналістичне видавництво в Європі, 1958. — 186 с.
7. Бочковський І. П. *Національна справа / Статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною*. – Відень –: З друкарні Адольфа Гольцгаезена у Відні, 1918. — 187 с.
8. Волобуєв Михайло. *До проблеми української економіки. / Документи українського комунізму*. — Нью-Йорк: Видавництво ПРОЛОГ, 1962. – 230 с.
9. Голян В. А. Економічна криза в Україні: феномен "голландської хвороби" та рецидив "ресурсного прокляття". *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 4–15.
10. Денис Шмигаль: Україна готова спільно з Єврокомісією працювати над посиленням ресурсної безпеки Європи. Урядовий портал : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-ukrayina-gotova-spilno-z-evrokomisiyeyu-pracyuvati-nad-posilennyam-resursnoyi-bezpeki-evropi> (дата звернення: 10.05.2023).
11. Експорт товарів з України до Європейського Союзу за останні 10 років

- подвоївся. Журнал "Бізнес", 29 січня 2019 :: <https://business.ua/economy/4564-eksport-tovariv-z-ukrainy-do-yevropeiskoho-soiuzu-za-ostanni-10-rokiv-podvoivsia>
12. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України / С. В. Іванов // Економіка України. - 2019. - № 1. - С. 75-89.
  13. Кіндзерський Я. Пovoюнне відновленнє промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 101-117. DOI: 10.35774/econa2022.02.101
  14. Кононенко, Константин С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917-1960 = Ukraine und Russland. Sozial-ökonomische Grundlagen der ukrainischen nationalen Idee, 1917-1960 / Константин С. Кононенко; Укр. техн.-госп. ін-т. – Мюнхен: [б.в.], 1965. – 535 с. – (Монографії ; ч. 1).
  15. Мазепа І. Підстави нашого відродження. Ч. 1. Прометей, 1946.
  16. Мазуренко Вас. Економічна самостійність України в числах (з таблицями) / Бібліотека "Нової доби" № 26. — Відень - Київ: 1921. — 65 с.
  17. МІНІСТР ЕКОНОМІКИ ПРЕДСТАВИЛА “ДОРОЖНЮ КАРТУ” ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ. Міністерство економіки України : веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2266a425-d01c-48b8-a22d-c4ef4073a854&title=MinistrEkonomikiPredstaviladorozhniuKartuEkonomichnogoVidnovlenniaUkraini> (дата звернення: 05.05.2023).
  18. План Відновлення України. Відновлення України : веб-сайт. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 09.05.2023).
  19. Попова В. В. Статистична ідентифікація теорій економічного розвитку : методологія та практика вимірювання : [монографія] / В. В. Попова - К. : ВПД "Формат", 2010. - 426 с.
  20. Ресурсний центр Європи: Шмигаль анонсував нову економічну модель для України. УНІАН : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/shmigal-zaproponuvav-zrobiti-ukrajinu-resursnim-centrom-yevropi-12223089.html> (дата звернення: 10.05.2023).
  21. Садовський. В. П’ятилітка і народно-господарські інтереси України / Стаття у збірнику "Сучасні проблеми економіки України", Праці Українського Наукового Інституту, т. III.. – Варшава: 1931.
  22. Сіденко В.Р. Глобальні структурні трансформації та тренди Економіки України. Економіка і прогнозування. 2018, № 1.
  23. Субтельний Орест. Україна: Історія. – К., 1991.